

La literatura popular eivissenca

Marià Torres Torres

(Consell Insular d'Eivissa)

Una rondalla és una narració, una història, que ha arribat per via oral i a vegades posteriorment ha estat escrita; mescla elements de tipus fantàstic, històric o llegendari amb altres de reals. Com molt bé indica la seua fórmula inicial, queden fora del temps, de manera que és impossible situar-les en un moment històric concret; i pel que fa a l'espai local, en molts casos l'acció se situa en un lloc imaginari, però en altres s'adapta a un lloc concret; és freqüent que la mateixa rondalla se situï en llocs distints, adaptats a l'entorn cultural i geogràfic més pròxim.

Amb el títol «Les altres rondalles» ens referirem a tot un conjunt de narracions orals, rondalles, que no han estat publicades fins al dia d'avui per cap dels compiladors que han treballat aquest camp: Noeggerath, Macabich, Castelló, *Contes de sant Josep de sa Talaia*, Cardona, Marí i Tur. No voldria de cap manera que alguna persona pogués pensar que la nostra intenció era esmenar la plana a cap dels autors esmentats, la tasca dels quals admir, reconec i agraeix, una vegada més, davant de tots vostès. Tractarem aquí de contes i rondalles que han arribat per via oral fins als nostres dies i que han restat inèdites com a literatura escrita, però no com a literatura oral, com molts de vostès saben, perquè les ha sentit contar i molt possiblement les han contades a algun menut de ca seua.

Al llarg de la nostra exposició no tractarem del conjunt de les rondalles inèdites, sinó que ens limitarem, per raons de temps i espai, a esmentar unes observacions puntuals a les rondalles. Així idò, la nostra proposta per a aquesta tarda és presentar una introducció a la idea de la rondalla, les funcions que compleixen dins la societat que les crea i les gaudeix; per altra part tractarem de la mobilitat que trobam entre els gèneres de la literatura oral, és a dir, veurem casos de romanços que han passat a ser històries o rondalles, diàlegs

d'antic teatre costumista mallorquí del segle XVIII que han passat a història o a cançó, i com de la llegenda s'ha passat a la literatura culta. Finalment tractarem de la variació existent dins la rondallística, i ens referirem en concret a la rondalla ben coneguda d'*En Pere Bambo*.

Com a resultat de la nostra recerca de materials de la literatura oral a les Pitiüses ens plau presentar avui un nou corpus de seixanta-una rondalles, a les quals es pot afegir un altre grup de rondalles referides a animals i plantes, que podríem anomenar «de quan els animals i els arbres parlaven». Dins aquest treball podreu llegir l'índex de les històries.

La major part de les rondalles que hem pogut recollir no tenen un títol definitiu, perquè a vegades el mateix informador s'hi refereix amb títols diferents. Normalment el títol és la resposta a la pregunta que ens fan els mateixos informadors: «i que no saps aquell de...?», la qual fa referència al protagonista, o bé a l'acció principal dels personatges. Per la nostra part, l'índex dels títols que presentam ha volgut respectar el criteri dels informadors

Una qüestió de nom: rondalla, rondaina, conte, història?

Abans d'endinsar-nos en l'anàlisi i origen d'algunes rondalles volem fer algunes observacions a l'entorn del nom que rep aquest subgènere de la narrativa oral.

Primerament volem notar que entre tots els informadors i informadores que ens han fornit materials, solament hem trobat un sol cas d'ús de la paraula «rondalla», i és l'únic que hem rebut escrit i no per via oral, es tracta de la rondalla *Era una casa blanca blanca...* escrita per mà de na Maria Torres Prats; pel que fa a la resta, sempre parlen de «conte, història, llegenda» i la nominació més aproximada a «rondalla» ha estat «rondaina o rondana», per referir-se a una narració versificada i cantada en un cas, això és, la *Vida de Sant Josep o Rondaina de Sant Josep*, la qual fa un recorregut per la vida de l'espòs de Maria i el naixement de Jesús; l'altre cas es refereix a una breu història de Santa Gertrudis, anomenada *Rondaneta de Santa Lletrudis*. L'observació que feim no té altra pretensió que constatar una realitat que caldrà tenir en compte el dia que es faci una classificació rigorosa de la

literatura oral de les Pitiüses. Anàlogament tampoc no és conegut el nom de «rondallaire» per referir-se a la persona que conta o explica rondalles, sinó el de «conter o contera».

Sobre la variació

El fet de trobar-nos les rondalles escrites pot fer pensar que les narracions sempre han existit així, escrites, i perdre de vista que constitueixen una literatura que ha nascut i ha viscut per ser transmesa per via oral. Les rondalles escrites són unes històries que comencen i acaben amb una fórmula especial: «Això era una vegada...», «Hi havia una vegada...» «fa molt de temps...», «això era un dia...», i el desenllaç: «Conte contat, ja s'ha acabat», «Si és mentida, Déu mos do blat i farina, i si és veritat, Déu mos do farina i blat», «Conte fora conta dins, sa butjaca foradada, menjada pes ratolins». I entremig contenen tota una sèrie d'accions. No oblidem aquelles paraules màgiques com són ara «Per la fat i la fa, que ma mare m'ha donat...», que tenen el seu origen en l'Alcorà. Aquestes són rondalles reescrites, com les que trobam de Joan Castelló Guasch, d'Isidor Macabich, o de Noeggerath publicades per Roure Torent.

Però les rondalles ens han arribat d'una altra manera ben diferent a com les trobam escrites: Tant Noeggerath com Castelló les varen retocar i refer. Les rondalles solen arribar de manera molt fragmentada; solen tenir un nucli informatiu molt potent per captar l'atenció, acompanyat de tota una informació secundària. El títol sol recollir els protagonistes o l'acció principal que sol respondre a la frase: sabeu aquell que? Sabeu aquell d'un jove i una al·lota que es volien casar?, Sabeu es conte de sa rateta? Sabeu sa història de Fagarí (Fra Garí)?

I. Funcions de la literatura oral

La literatura oral en general té tota una sèrie de funcions que li donen una utilitat que assegura la seua pervivència (Torres, 1998):

- a. Lúdica. Tal vegada aquesta sigui una de les funcions més clares de la literatura oral: divertir i/o entretenir, a diverses hores del dia: a la fosca de la nit, al llit, a la taula, a la taverna, a l'escola, etc.
- b. Moralitzadora o didàctica. Molt sovent els gèneres de la literatura oral contenen una lliçó moral: volen explicar algun personatge exemplar, o alguna conducta a imitar.
- c. Psicoanalítica. Ha estat Bruno Bettelheim l'autor que ha posat a l'abast de tothom la importància que tenen els contes per a la construcció de la personalitat dels infants.
- d. Catàrtica. Aquesta funció es deriva de la funció expressiva del llenguatge, és a dir de la capacitat d'expressar emocions, d'alliberar tensions tant de goig com de dolor.
- e. Informativa. Moltes vegades és un mitjà de comunicació per donar a conèixer uns fets, o bé per deixar memòria d'uns fets determinats. Pensem, per exemple, en el conegut romanç titulat *Ses germanes captives*, que explica la presa que feren els moros as Pou des Lleó.
- f. D'identitat amb un grup social i cohesionadora . La Literatura oral, com els mites i les manifestacions de l'art, són expressió de la manera de ser d'un poble, d'un grup social determinat que se sent vinculat amb les formes: sigui literatura, sigui música o pintura, creences, etc.

I, més en concret, la rondalla és un gènere que conté tot un codi de comportament social de l'eivissenc i formenterer ben educat (Ribas, 1998):

- a. Els dolents més prompte o més tard acaben sent castigats.
- b. Ajudar els desvalguts i les persones majors sempre té una recompensa.
- c. El conformisme: hem de dar gràcies per allò que tenim, sempre n'hi ha que estan pitjor que nosaltres.
- d. Perfecció de la creació divina.
- e. Major integritat del pagès davant del senyor de Vila.
- f. La superioritat de l'home damunt la dona.

II. De la mobilitat dels gèneres de la literatura oral

Joan-Albert RIBAS (1998) apuntava en el seu treball sobre les rondalles de Joan Castelló que dins la literatura popular d'Eivissa i Formentera trobam que la rondalla té una gran relació amb la resta de manifestacions literàries populars, com són les gloses, dites, refranys, estribots, adagis; però l'autor esmentat es referia sobretot a la frase o element sentenciós que conté el títol i el desenllaç de la rondalla. Per la nostra part volem remarcar el problema que planteja la gran mobilitat que trobam dins els gèneres de la literatura oral de les Pitiüses, un aspecte que no ha estat gaire tractat fins al dia d'avui. Amb una gran facilitat es passa del cançoner a la narrativa, de la narrativa a la poesia culta, de la biografia a la llegenda i al romanç, o del teatre al cançoner. Vegem-ne alguns exemples:

1. De la llegenda a la poesia culta

Aquest és el cas de la coneguda llegenda de Montserrat coneguda com Fra Garí. Joan Maragall va fer una acurada versió en poesia culta basada en la llegenda popular. D'altra part ha arribat a Eivissa la llegenda en brut, recollida a Sant Antoni de Portmany, de boca de la informadora Catalina Tur Tur: la va titular *Història de Fagarí*, sí així com l'hem presentat, la qual cosa vol dir que la nostra informadora no reconeix el nom del protagonista de la història, fra Garí, per ser un personatge forà. La rondalla eivissenca diu així:

Història de Fagarí (Fra Garí)

Era un jove molt guapo i una vegada es va enamorar d'una al·lota, la va agafar, la va violar i la va embarassar i llavonses quan va sebre que havia quedat embarassada la va matar i la va enterrar dins una cova. I llavonses se penedeix i demana al Bon Jesús que li donga sa pena per convertir-se, que mereix, i li va dir: —T'has de posar una cadena fermada amb sa cama, anant de jonoions, que no pots mirar, més que tocar es morros en terra, casi ben en terra, que no pots vore el cel hasta i tens que estar amb sos animals, hasta que un al·lot de tres dies li parli—. Et dirà: —Fra Garí, aixeca't d'aquí, no te facis tant de mal—. Hi va estar molts anys en es corral de ses ovelles i es va tornar tot pelut, que sembla un mono i passà ses seues triqueris per convertir-se; menjà herba, totes ses mans i es peus, tot espellat,

a ses mans es va fer un poc de cuiro, però es jonois tot espellat hasta s'os. I un dia hi havia una al·lota joveneta, es de sa casa havien d'anar lluny a trebariar, i es primer dia no, però quan va ser tres dies va dir: —Jo ja amollaré ses oveies i cuidaré es animalets, ja els amollaré, jo an es bestiar. I el va amollar i ell també va sortir, tot allò pelut que pareixia ser un bèstia, i duia s'infantó enrolladet dins un mantonet dins es braços, i s'infantó diu: —fra Garí, aixeca't d'aquí i no t'ho facis tornar a dir—. I ja va estar convertit.

Joan Maragall degué escriure el seu conegut poema *Joan Garí* entre els anys 1894 i 1896, publicat al llibre *Visions i cants* (1901); podem llegir el mateix tema de la llegenda de Montserrat:

I
 A la muntanya miracle
 una llegenda ha florit:
 la llegenda del diable
 i de Fra Joan Garí.
 Fra Joan fa penitència
 enfilat a dalt d'un cim.
 Li duien una donzella
 que tenia els mals esprits.

Montserrat, muntanya santa,
 la muntanya dels cent cims.

II
 Fra Joan dintre la cova
 estava fent oració:
 Riquilda se li presenta
 vestida de temptació.
 Fra Joan clou les parpelles,
 mes la veu contraclaror.

Montserrat és ple de boira:
 Riquilda és un raig de sol.

III
 Després del pecat tan gran
 ell resta bocaterrosa.
 Riquilda és timbes avall,
 Montserrat és ple de boira.

Fra Garí veu els abims
 i les cames li tremolen.
 Si prova de redreçà's
 cau de mans altra volta.
 Joan Garí ja no és un sant,
 Joan Garí ja no és un home,
 que és una fera dels camps
 que per Montserrat pastora.

IV

Al cap d'anys de terrejar
 sent una veu d'innocència:
 «Aixeca't, Joan Garí,
 la teva sort és complerta:
 ja pots alçar els ulls al cel,
 que ja els tens prou plens de terra».

Joan Garí s'alçà de mans
 com un ós quan se redreça.

2. Del romanç a la història

En aquest apartat volem presentar el cas d'un romanç ben conegut a totes les terres catalanes i també recollit per I. Macabich al *Romancer tradicional eivissenc* (1954) amb el títol *Naufraig*, que explica la història d'una barca perduda; es tracta d'un naufragi documentat l'any 1460, segons Isidor Marí; per altra banda hem recollit la cançó i amb música, de manera fragmentada, que comença amb aquestos versos:

I feia set i mig
 d'anar perduts per la mar,
 han perduda, ben perduda
 sa carta des navegar.

El que volem dir en aquest punt és que quan una cançó o romanç ja ha perdut, primerament la música i després les rimes, elements que l'identifiquen com a cançó, des del punt de vista del cantador o cantadora, ja passa a ser una història que recull aquells moments més emocionants de la narració, i per tant una narració oral com una

altra rondalla. No oblidem que moltes vegades el cantador no té cap domini de la lectura ni de l'escriptura, sinó que compon i recorda, o estudia, com en diuen ells i elles, de memòria, procés en el qual la rima és element clau per a recordar els versos de memòria. El resultat de la transformació ha estat el següent:

Història d'uns mariners

Eren tres mariners i ja feia molt de temps que s'havien acabat s'aigo i es menjar i s'havien de morir de fam per la mar, perquè es perderen; varen fer punxes, a veure a qui havia de tocar i varen fer punxes i n'havien de matar un perquè es altres no es morissen de fam. I varen fer punxes, varen fer sorts i va tocar an es patró i es altres no sabien aguiar sa barca i es patró diu, va pujar dalt de tot des pal i diu:

— Si la vista no m'enganya veig terres a blanquetjar, i una colometa blanca i tres colomins a volar.—

I tots, s'alegrada més grossa, i ell cap allà on ho veia, vénga donar marxa per trobar terra i varen poder-se salvar. (Catalina Tur Tur, 10 de juliol de 1999)

3. *De la vida a la llegenda*

Aquest és el cas de les nombroses vides de sants, que els nostres majors i majores recorden de memòria, versificats; recordem per exemple *La vida de Sant Aleix*, *La vida de Sant Isidre*, o *La vida de Sant Roc*. Totes aquestes composicions religioses han arribat fins als nostres dies, algunes fins i tot amb música; no perdem de vista que algunes d'aquestes vides són cents i cents de versos de memòria. Sens dubte l'origen d'aquestes vides de sants hem de buscar-les, en primer lloc en els antecedents familiars de les generacions d'avui dia que encara les recorden; l'afirmació més freqüent és que les aprengueren dels seus pares o majors; i, efectivament, aquestes cançons entren dins el codi d'educació de la família, inicialment des de l'església, a través dels sermons de les festes dedicades als sants; no podem perdre de vista en aquest aspecte, el fet que fins a la meitat del segle XX a totes les esglésies d'Eivissa han existit les festes pagades, on any darrere any es repetia la vida i miracles del sant, i aleshores, com ha passat amb les oracions cristianes, eren apreses dins la família, i en canvi la doctrina era ensenyada pel capellà a l'església.

Volem presentar el cas de la *Història de Santa Rita*, recollida de boca de la nostra informadora Catalina Tur Tur:

Història de Santa Rita

Diu que Santa Rita era una persona molt molt bona, que sempre que podia buscava sa manera de fer es bé i ajudar a qui ho necessitava. I diu que de petita ja va començar a fer miracles i diu que quan era una niniua petitoia, que encara estava dins sa cuna, es seus pares un dia varen trobar que un eixam d'abeies s'havia posat dalt ella; pensau, es pobres pares, quan es varen trobar amb aquell mal... Però es miragle va ser que no li va passar res. Ah, idò, quan va ser grossa, ses guespes li varen fer un guesper aquí en es front; I ses guespes entraven i sortien... Pensau, quin mal que li devien fer i quin patiment, tot aquell dolor tan insuportable. Ah, i diu que quan era una nena ajudava an es seu pares, perquè eren veiets, i llavò es va casar, i sí, tenia molta pacienci, tota sa paciencia que es pot, i els ajudava i els creia sempre; i es va casar i va quedar vilda i diu que llavò es va fer monja. (Catalina Tur Tur).

I efectivament podem dir que aquesta és la història, forçosament fragmentada per la memòria a través dels anys i segles, de la vida de Santa Rita que els predicadors explicaven des de dalt la trona. Podem documentar tots els episodis que recull la rondalla a través d'una vida de Santa Rita escrita i editada al segle XVIII, *Vida de la Gloriosa Santa Rita de Casia, Abogada de imposibles, Religiosa del Orden de nuestro Padre San Agustín, escrita por Fray Joseph Sicardo. Madrid, 1785*; un llibre que és ben segur que va servir a més d'un predicador per estudiar la vida de la santa. La vida en síntesi és la següent:

Santa Rita va néixer a Càscia (Itàlia) l'any 1381. El primer miracle ja es va manifestar als pocs dies d'haver nascut, quan un eixam es va posar damunt el seu cos, sense fer-li cap mal, ans el contrari, va ser interpretat com un senyal de santedat que consta dins la documentació del procés de canonització, i les abelles no eren una casualitat, sinó un insecte ben escollit per Déu, per anunciar, seguint l'ensenyança de Sant Ambrosi, la saviesa, la santedat, la seua doctrina. Llegim a la història escrita:

Luego que fue reengendrada en el agua del Bautismo la gloriosa Niña, poniéndola el nuevo nombre de Rita, calificó Dios con un prodigio no ser nombre inventado por los hombres, sino dado por su

boca, y alentado de sus divinos labios; pues el dia siguiente, que era el quinto de su nacimiento, estando durmiendo la gloriosa Niña en la cuna, se vió de repente, que muchas abejas, blancas como la nieve, salían de su boca, y volvían a entrar por ella. (*op. cit.*, p. 24)

I pel que fa a la ferida, segons la biografia esmentada, efectivament va existir, però no havia estat produïda per abelles ni guespes, sinó que va ser un estigma del foc diví, manifestat al front, que se li va infectar i aleshores diu la història:

Porque nadie entendía la causa de que procedió la llaga, ni alcanzaba qué remedio sería eficaz para que sanase de ella. Pero la Santa, sintiendo por instantes con mayor vehemencia nuevos dolores, y más sensible martyrio, venido de la mano de su Divino Amante, solía rogarle humilde, diciendole: «crezca, Señor, la paciencia, al paso que se aumenta la pena, para que no desmaye mi sufrimiento al padecerla.»

Entre las angustias que padecía Rita en la amarga vida que pasaba, era tanta su paciencia, que llamaba sus Angeles a los gusanos, que del humor hediondo de la llaga resultaban; los cuales, aumentadola el dolor quando se movían, y alimentaban de su dolorida carne, la daban nueva ocasión para acrisolar su paciencia y para merecer, por la amarga vida que pasaba, los aprecio de Dios... (*op. cit.* p. 210).

Santa Rita va ser monja agustina, orde on havia professat l'any 1417; va morir el dia 22 de maig de l'any 1457. Santa Rita va ser beatificada el dia 4 de febrer de l'any 1628 pel papa Urbà VIII. El culte a Santa Rita es va introduir a Espanya al llarg de les darreres dècades del segle XVII i ben aviat va passar a Eivissa, segurament des de València i així trobam ja al segle XVIII nombroses proves de la devoció a aquesta santa a Eivissa i Formentera.

4. *Del teatre culte a la rondalla*

Si gosam fer la pregunta a un dels nostres informadors o informadores, que ens digui quan ha après aquesta història o aquest conte, la resposta és diferent per a cada cas: les mares, un blonco que vivia a la família, les majores, solen ser els casos més freqüents; però també hi ha persones que han tingut la sort d'haver pogut entrar en contacte

amb una representació teatral, cas no gaire freqüent entre els nostres informadors de la part forana; aquest és el cas de na Maria Torres Prats (1919 – 1994) natural de Sant Mateu d'Albarca (Eivissa), la qual als dotze anys va anar a viure amb uns familiars de Barcelona, i durant l'any 1932 va actuar amb un grup de teatre del Casal Català Republicà del Coll, i va interpretar un paper dins l'obra *L'immens fossar*, de Joan Oriol Bosch, publicada a Barcelona l'any 1922. Un personatge d'aquesta obra de nom Cinteta, quasi al final del drama, explica la rondalla que comença amb les paraules: *Era una casa blanca blanca...* La nostra informadora recordava aquesta rondalla i la va deixar escrita en un dels quaderns de materials de literatura oral (Torres, 2003). Les filles de la finada m'explicaven que quan sa mare els explicava la rondalla ho feia amb grans gestos i canvis de veu, de manera que els impressionava tant que tots ploraven, i a més a més recordaven que ella parlava sempre de la Cinteta, el personatge femení que contava la rondalla; finalment trobarem un programa de mà de la representació, vàrem poder identificar l'autor, l'obra escrita i identificar la rondalla esmentada.

La versió que ens va deixar na Maria Torres Prats diu així:

Era una casa blanca blanca

Era una casa blanca blanca, situada prop del mar; i hi vivien uns pescadors, que mai l'alegria els deixava; doncs vuiqué Déu que aquella família no pogués viure sempre junta, i un dia fred i nevolós per la platja encaminaren es seus passos; el mar feia basarda, onades com a castells, escombraren tot quant al seu pas trobaren es pescadors, arretiraven ses barques, ses dones resaven, es hòmens fugien lluny carregats de cordes i la tempestat anava augmentant per moments, semblava que el món finava. El terror s'apoderà de tot i fent que tot s'ajuntàs en una estreta basarda, mirant sempre aquella mar de color de cendra, fins a la nit que va anar calmant-se aquell terratrèmol, sentint-se tan sols trons llunyans; hi 'naven, que volien ser alegres; mes sempre feien entristir a la dona d'aquell marit i aquell fill que mai més ha de tornar. Trossos de la seua barca han sigut escopits a la platja, perdent-se amb ell l'esperança de reveure, doncs la dona, passa dies i dies prop del mar, esperant la vinguda del seu marit i el seu fill, que mai més han de tornar, i aquella casa rònega, xopa de llàgrimes, és aquella casa blanca blanca amb què comença la rondalla.

5. *Del teatre al cançoner*

Ja fa un bon parell d'anys (Torres, 1991: 26-27) vàrem donar a conèixer el fet que el cançoner havia rebut la influència del teatre satíric costumista mallorquí; parlàvem del cas de fragments de les obres de costumistes *Entremès d'en Llorenç Malcasadís i na Susaina des Fil*, de Tomàs Mut, publicada diverses vegades al llarg del segle XIX, encara que existeix un manuscrit de Rafel Sastre, natural de Lluçmajor, de l'any 1735; també ha arribat fragmentada l'obra *Entremès d'en Rosegó Florit i na Faldó*, també publicat a Mallorca al llarg del segle XIX. Això eren obres d'autor que havien estat representades a diferents pobles d'Eivissa i la gent recorda els diàlegs rimats de memòria. No són aquestos els únics casos, també tenim fragments de teatre religiós del cicle de la passió, encara que no hem pogut identificar l'obra escrita. Presentam a continuació alguna mostra de teatre burlesc, recollit d'Antònia Riera Planells l'any 1997:

— Llorenç, aixeca't,
que t'has de casar.

— No, no em vull casar,
jo, no em vull aixecar.

— Llorenç, aixeca't,
que t'has de casar.

— Però i amb a qui?
— Diu: amb na Susaina des Fil.

— Però si no m'agrada.
— Diu: però a naltros sí.

— Diu: però si no és aquí.
— Però ja la farem venir.
— Llorenç, vénga, aixeca't.
(i no es volia aixecar)
Que t'has de casar.

— Però que no ho veis
que és molt lletja.

— Però i quin defecte li vets?

— Diu: jo els hi veig tots:
— Diu: que agafi un mirai
i veureu quin cap de fregai;
a cada ceia té una cana,
és morena sense ganyes,
que diu que és un mal gros,
lletja, geperuda
i va molt incorbada.

— Vaja, no li veig tants de defectes,
(diu que deia sa mare)
no la veig així.

(Bueno, i tornava i as cap d'un rato:)

— Llorenç, aixeca't,
que et tenc de casar.

— Ai, bon Déu! Anau-vo'n
i deixau-me estar,
que ja em teniu mig avorrit
amb so mal any des casar!

— (Diu: quina olor tan mala sent,
tot ho són brou i fideus.
Es llit com ne deu estar...!)

— Llorenç, que t'has de casar.

— Jo sense casar puc tenir
abastament amb ses gallines,
que es pollets amb ses gallines
neixen corrent i molt bé.

III. De la variació de la mateixa rondalla

La literatura oral presenta com a característica pròpia el fet de viure i mantenir-se en distintes variants: el fet de no haver estat fixada en lletra ni altre suport més que la memòria de qui les conta, explica que d'una mateixa rondalla n'existeixin diferents versions, que afectes a l'espai local, a les unitats narratives o episodis, detalls dels personatges i accions, i sobretot la part final és l'aspecte que sol presentar més variació.

El cas més extraordinari que coneixem a la literatura oral de les Pitiüses, més ric en variants, és la popular història d'en Pere Bambo: se'n contenen tantes coses i tantes eixides, que alguns episodis han pres vida pròpia i es contenen com si fos una història independent.

La primera versió coneguda que es va arribar a escriure va ser la recollida per H. Noeggerath cap als trenta del segle XX a Eivissa i publicada l'any 1948 a Mèxic per J. Roure Torent dins el recull *Contes d'Eivissa*. Anys més tard la va escriure i publicar Joan Castelló Guasch dins el recull *Rondaies eivissenques*. En qualsevol cas la història d'en Pere Bambo ha existit ben viva dins la memòria col·lectiva, fet que explica la bona acollida que ha tingut l'adaptació per a teatre representada quaranta vegades durant els darrers anys pel grup de teatre de l'IES Quartó de Portmany. Les dues versions escrites ja presenten diferències; Joan Castelló Guasch dona més episodis que no la de Noeggerath; presentam a dues columnes les diferències:

CASTELLÓ

1. En Pere se'n va festejar a sa sortida de missa: uiades a ses al·lotes
2. Va a festejar a un enterrament.
3. Va una casa que fan matances.
4. Troba una majora amb un gra en es nas.
5. Troba un home que sembla blat.
6. Un home que escampava fems.
7. Sa mare l'envia una temporada a ca mossènyer.
8. Pastura s'ase de mossènyer i el penja.
9. En Pere i mossènyer van a sopar a matances.
10. Es gat passa per davall sa taula.
11. Plou i es queden a la casa a dormir.
12. En Pere té gana: ses farinetes i ses al·lotes.
13. En Pere té set i va a sa bóta.
14. Sa majora surt a pixar; en Pere té pixera, surt a sa finestra i li pixa sa cara.
15. En Pere té pixera i mossènyer l'envia fora.

NOEGGERATH

1. Ídem
2. Ídem
3. Ídem
4. Troba un home que té un gra en es coll.
5. Un home plantava un sarment de vinya.
6. Un home que feia del cos.
7. Ídem
8. (...)
9. (...)
10. Ídem
11. Ídem
12. Ídem
13. Ídem
14. «Agafa pedaços i tapa es forat», Per confusió amb s'aixeta oberta, a sa majora.
15. Mossènyer l'envia a pixar dins sa baldraca i en Pere torna amb so siulet dins sa baldraca.

16. (...)	16. Surt una al·lota amb camia blanca i en Pere, pensant-se que és una vaca, va i la hi romp per s'espina.
17. Se'n van i en Pere agafa sa porta a feix.	17. Ídem
18. Senten remor, tenen por i s'amaguen damunt un pi.	18. Ídem.
19. Arriba el rei i la cort de vidassa i s'aturen davall es pi.	19. Ídem.
20. En Pere no pot aguantar més sa porta i l'amolla. La cort fuig corrent.	20. En Pere ha de fer del cos i amolla. La cort fuig corrent pensant que són cagades de tords.
21. Han deixat un tresor i es parteixen troballes.	21. Ídem.

Fins aquí hem pogut anar comprovant el que és la variació més normal i freqüent d'una mateixa rondalla, però el cas de la *Història d'en Pere Bambo* presenta moltes altres accions que la gent recorda, i no han estat escrites fins al dia d'avui; vegem-ne alguns exemples:

Diu que un dia sa mare d'en Pere havia de sargir uns calçons a en Pere, i va i l'envia a sa botiga a comprar 'guies:

— Mira, Pere, que no les perdesses.

I en Pere va arribar a sa botiga:

— Calau-me una ambosta d'aguies — va dir en Pere. — Calau-me-les dins un sac, que ma mare m'ha dit que no les perdés pes camí —.

I en Pere arriba a ca seua i li diu a sa mare:

— Aquí teniu, ma mare, un sac d'aguies —.

I sa mare, quan va obrir es sac... ja ho podeu pensar: d'aguies no en quedava ni una, perquè les havia perdudes totes pes camí.

Diu que un dia sa mare d'en Pere se'n 'nava a missa i va deixar en Pere tot sol a ca seua i li va dir:

— Mira, Pere, avui hem de dinar de faves ofegades i vui que estiguen a punt, per quan torni de missa —

I en Pere, tot interessat, mentre sa mare era a missa, va començar a treure esparts, i un per un, feia una baga as cap de cada batjoca de fava, i vinga penjar-les a sa biga de sa cuina.

Pensau sa mare de'n Pere, quan va ribar a ca seua, morta de fam, i es va trobar aquella penjada de faves...!

Diu que un dia sa mare d'en Pere va enviar en Pere a dur un plat de mel a mossènyer, i li va dir:

—Pere, mira, ara ‘niràs a dur aquest plat de bresca a ca mossènyer, i no vull que t’entregues amb ningú ni per res, eh? I no t’aturis, per més que veges sa gent que li fugen es uis cap as plat. I en Pere va arribar a ca mossènyer, que tot just havia arribat a missa, i en Pere, vénga darrere darrere; però veureu que justament, aquell dia hi havia hagut professó i tots es sants estaven parats damunt sa taula, a banda i banda de s’església, i en Pere va pensar que allò era mala gent o pillos que estaven pensant-se com atacar en Pere per agafar-li sa mel: I en Pere anava església avant i així com aixecava es cap, veu que es sants se’l miraven i comença a dir-los:

—Què, vo’ la menjaríeu, eh? Idò, gola gola!—

I com que veia que es sants no abaixaven es cap, amb això s’enfalmà i va començar a pigar galtades an es sants, i vénga Sant Joan per en terra, i més endavant la Mare de Déu, i amb això va arribar en aquell santet que va vestit de sagristà, que recuí sous i els guarda dins un caixonet, sabeu?, i quan veia que li parlava i no abaixava es cap, vénga bufetada, i aquesta vegada sí que hi va haver remorada, perquè es caixonet estava ple de monedes, i en Pere va començar a guardar-les dins sa butjaca, i aquesta vegada sí que es viatge ni li va anar malament del tot.

Diu que un dia sa mare d’en Pere se’n ‘via d’anar a fer feina, quan just acabava de treure es pa des forn, i es forn encara estava ben calent. I tenien un gat molt maner, i com que sa mare ja se’n temia de tot, perquè en Pere era bo a fer qualsevol cosa que sigueu bons a imaginar-vos, i per això li deia:

—Mira, Pere, jo ara me’n vaig a s’era, i tu quedas a casa i guardes bé sa casa, que no s’acostin moros o pillos i mos prenguin es pa. I per cert, no fesses idea de tirar es gat dins es forn—.

I pensau, en Pere tot sol, i que no se n’imaginava ni una de bona... Així com sa mare va girar s’esquena, va i tira es gat dins es forn i tanca bé sa porta i no se sentia ni un meulo! I quan sa mare arribà a cas, pensau, sent una pudoressi de cremadina de pèl, i ho va endevinar a sa primera, va i obri es forn i es troba un muntet d’ossos ben enganxadets. Pensau... quina alegria va tenir!

IV. Un botó de mostra de les altres rondalles

Història de sa Pendeca

Això són dos germans que tots dos es volen casar, estan enamorats de sa mateixa al·lota; i es petit era s’hereu, i anys endarrere i ara encara, moltes van de s’hereu, i es petit també estava enamorat d’ella, però es

gros no; llavò va guanyar es gros i va dir que es casava amb ell, que es volia casar amb so gros, i li diu (a s'al·lota):

— Bé idò ja voràs què et trobaràs, no disfrutaràs sempre. Mira jo et vull advertir una cosa, que a casa parlen molt raro, molt estrany, parlen a casa: Es braç es carai, ca cullera sa puta cap gros, es ous en brut de cul, sa paella sa puta de ferro que es va encadellar, es tapais es mal any, es llit l'infern, sa cara s figa, es cabeis es pèls. I sa sogre sa pendeca.

I es presenta que estaven tots a sa taula i tenia vergonya, no era com ara que saben posar sa taula i tot, i sa sogre li deia:

— Atracau's que no hi bastau.

— Sí pandeca sí, que tenc aquest carai que és molt llarg i amb aquesta puta cap gros.

— Ai ai ai! Què què ha vengut a casa?

I es va mig esmaïar. I ell li diu:

— Pandeca, no us esmaieu, que jo us duré a l'infern i us taparé amb so mal any!

— Ai ai ai! I què m'heu duit a casa! diu,

— Vénga, vés per sa puta de ferro que es va encadellar i faceu-li un brut de cul. Diu

— Ai ai ai, i què heu duit a casa, això és el dimoni.

— Au, vénga, pandeca, no ploreu més, i tapau's aquestos pèls que passen per sa figa avall. I era sa cara, es cabeis que li queien per sa cara avall.

Una història de cans i conis

Es cans tenen rabi an es conills i els encalcn perquè un dia, quan dormien, els hi varen prendre ses sabates. I es conills duien ses sabetetes de pèl davall es peus, que no sentien mal, i ells van descalços, i per això els acorren.

Sa ceba

Sa ceba diu a s'hortolà:

— Si no em saps sembrar,
tira'm en terra i deixa'm estar.

(Catalina Tur Tur, 1989)

Sa xiscla

Sa xiscla la ben caves i la talles:

— Així mateix! Aquest dia la vaig cavar — diu es pagès — i talles i ja torna a estar sa xiscla que verdetja —. I diu sa xiscla:

— Mira, i no he sortit darrere tu per empatx.

(Catalina Tur Tur, 1989)

Es garrover i sa figuera

Uns que passaven varen dir an es garrover:

—Que bon arbre és es garrover,
que enguany li coïm sa fruita
i ja té sa de l'any que ve.

I clar, ja té sa borra.

—Molt més ho és sa figuera,
perquè té taula parada
per tot qui ha de mester.

(Catalina Tur Tur, 1999)

Història des blat i s'ordi

—En so març ja em desengavatx.

(És quan treu s'espigueta de dins. Es cofollet de sa fuia)

En so 'bril ja fasc es fil.

En so maig a segar vaig.

En so juny sa fauç as puny

i en so juriol bat qui vol.

(Catalina Tur Tur)

Es ciurons

Es ciurons són molt gelats i diuen:

—Sembrau-me espessos,
que tenc molt de fred.

(Catalina Tur Tur)

Ses guixes

I ses guixes:

—Sembrau-me clares,
que em puga estendre.

Sa menta

—Sembrau i menjau-me—, diu sa menta,

—que fa bo per sa ferramenta.

(Catalina Tur Tur)

Es pardalets

Es pardalets que han de fer es niu, quan es tords se'n van ses tortes
vénen, i es trobaren pes camí i es digueren:

—A on anau, tortes?

—A on anau tords?

—Mo' n'anam a Eivissa, que allí estarem gords.

—Anau, 'nau, però no tornareu tots.

I ses tortes tenien un ruc i el perderen. O se'ls va morir, i sempre
deien:

—Rup, rup, rup.
I es corbs, com que el 'vien trobat mort.

I es xebel·lins diuen:
—Te l'he vist, te l'he vist!
I es corb diu:
—Ja el cag, ja el cag!

I es mussol que sopa a la nit diu:
—Ja sop, ja sop!

I es niu des xebel·lí
es fa as puig d'en Francolí.
Es niu de cadenera
damunt una olivera.
Es niu d'olivassa
dins una rabassa.
Es de puput
dalt des camí d'en Puig.
(Catalina Tur Tur)

Sa cigonya

No és nat ni naixerà es caniu de cigüenya, perquè aquí a Eivissa no se n'ha trobat cap mai, perquè van a puestos i a torres molt altes. Però a Eivissa tampoc se'n troba cap mai perquè van de nits. Perquè el Bon Jesuset, quan el perseguien i el maltractaven, i anava descalcet, i elles, perquè no el poguessen trobar van a la nit i graten, perquè no trobassen el Bon Jesuset, que el volien matar. I per això és un animallet que sa gent no el caça.
(Catalina Tur Tur)

Sa titineta

Sa titineta, hi va haver un que llaurava amb un parei de mules jòvens. Quan llaures et ballen per dins es solc, duen aquell pitet negre i es mocadoret, perquè duen dol del Bon Jesús. I ses puntetes de ses ales.
(Catalina Tur Tur)

Ses orenelles

Ses orenelles duen bona sort i és pecat tombar-los es niu. Ses orenelles no fan mal a res, només mengen cuquets que volen i res més. Diu que un pagès va matar una orenella amb ses escorretjades i es parei va quedar mort.
(Catalina Tur Tur)

Bibliografia

- Contes de Sant Josep de sa Talaia* (1982). Col. «Nit de Sant Joan». Eivissa: Institut d'Estudis Eivissencs.
- BETTELHEIM, Bruno (1983). *Psicoanálisis de los cuentos de hadas*. Barcelona: Crítica.
- CARDONA, Maria (2006). *Recull de contes i rondalles eivissenques*. Palma: La Foradada, J. J. de Olañeta editor.
- CASTELLÓ GUASCH, Joan (1952). *Rondaies eivissenques*. Nova edició de l'IEE
- CASTELLÓ GUASCH, Joan (1955). *Rondaies d'Eivissa*. Nova edició de l'IEE
- CASTELLÓ GUASCH, Joan (1961). *Rondaies i contes d'Eivissa*. Nova edició de l'IEE
- CASTELLÓ GUASCH, Joan (1974). *Rondaies eivissenques de quan el Bon Jesús anava pel món*. Palma: Imp. Alfa.
- CASTELLÓ GUASCH, Joan (1976). *Rondaies de Formentera*. Palma: Imp. Alfa.
- CASTELLÓ GUASCH, Joan (1976). *Rondaies eivissenques i contes de sa majora*. Palma: Imp. Alfa.
- CASTELLÓ GUASCH, Joan (1993). *Barruguets, fameliars i follet. Rondaies*. Eivissa: IEE.
- MACABICH, Isidor (1954). *Romancer tradicional eivissenc*. Palma: Moll.
- MACABICH, Isidor (1967). *Historia de Ibiza*. Volum IV. Palma: Daedalus.
- MARÍ I MAYANS, Isidor (1977). *Les cobles sobre un naufragi de l'any 1460, en la tradició oral eivissenca*. Separata *Mayurqa*, núm. 17. Facultat de Filosofia i Lletres. Universitat de les Illes Balears, p. 229-233.
- MARÍ I TUR, Margalida (2006). *Recull de contes i succeïts*. Palma: La Foradada, J. J. de Olañeta editor.
- RIBAS, Joan-Albert (1998). *Les rondalles d'Eivissa i Formentera*. Dins: *Curs de cultura popular d'Eivissa i Formentera. Una aproximació*. Eivissa: Sa Nostra, p. 43-54.
- ROURE-TORENT, Josep (1997). *Contes d'Eivissa*. Club del Llibre Català. Mèxic, MCMXLVIII. Edició facsímil. Eivissa: Mediterrània-Eivissa.

- TORRES TORRES, Marià (1991). *Dues peces de teatre burlesc mallorquí mantingut per tradició oral: «En Rosegó Florit» i «En Llorenç Malcasadís»*. Dins: *El Pitiús*, 1992. Eivissa: IEE, p. 26-27.
- TORRES TORRES, Marià (1998). *Mitologia popular d'Eivissa i Formentera*. Dins: *Cultura popular d'Eivissa i Formentera. Una aproximació*. Eivissa: Sa Nostra, p. 7-16
- TORRES TORRES, Marià (1998). *Notes a la rondallística de Joan Castelló*. *El Pitiús*, 1999. Eivissa: IEE, p. 18-22.
- TORRES TORRES, Marià (2000). *El Teatre popular a Eivissa i Formentera*. Dins: *Curs d'introducció a la literatura popular de les Illes Pitiüses*. Eivissa: Consell d'Eivissa i Formentera, p. 71-95.
- TORRES TORRES, Marià (2004). *Cançoner Tradicional Eivissenc. Materials de literatura oral recollits per na Maria Torres Prats*. A cura de Marià Torres. Eivissa: Mediterrània-Eivissa.